

Silling István

A PRAVOSZLÁV SZENTKUTAK – VODICÁK – KUTATÁSA A VAJDASÁGBAN

Az 1990-es évek délszláv eseményei nagyfokú változásokat eredményeztek a Szerbiára szűkült ország vajdasági régiójában is. Az első világháborút követő 1918–1920, majd a második világégés és az 1944–1945-ös események és migrációs folyamatok után a Vajdaság tartomány etnikai arculata – bár nagyot változott –, de a XX. század végére megállapodni látszott, mintha stabil helyzetbe került volna, s a régió magát „kis Európának”, „Európa kicsiben”-nek kezdte érezni és nevezni: a népek és nemzetiségek Európájának. Ez természetesen a hivatalos jugoszláv, illetve szerb álláspont volt. A tízévenkénti népszámlálások adatai minden nációnál lassú fogyatkozást mutattak, kivételt csupán a *jugoszláv*-ságban magukat megtalálók és feltalálók képeztek. Számuk a milliót is meghaladta. Közöttük többnyire a vegyes házasságból származó polgárok voltak, akik nem tudták s nem is akarták a besorolást, sem a behatárolást. Egy, az Amerikai Egyesült Államok társadalmában létrejött egységes amerikai nemzet képe lebegett a szemük előtt, de az ottani emberek jól ápolt származástudata nélkül. Ez a nációnélküliség felekezeti hovatartozást sem szült. A vallásgyakorlás hivatalosan ugyan szabad volt az ex-Jugoszláviában, csak az e joggal való élés járt sok kellemetlen zaklatással. (Erről a pedagógusok tudnának a legtöbbet mesélni.)

A korszak az ateizmus virágkora volt. Az 1920-as, majd az 1940-es években is a Vajdaságba érkezett több százezres szerb és montenegrói jövevény nem kereste a templomot új lakóhelyén. Meglévő szentélyeik, az Osztrák–Magyar Monarchiában épült pravoszláv templomok a tősgyökeres szerb településeken voltak. Papjaik a karlócai bogosloviján – papnevelő középiskolában végeztek, s csak kevesen folytatták tanulmányaikat a belgrádi Teológiai Karon. Az ortodox templomokat csak a régóta itt élő hívők látogatták, azokat is egyre kevesebben. Kivételt a hagyományaikhoz ragaszkodó ősi vajdasági szerbek képeztek, ők is leginkább a nagy ünnepeken. A szerb ortodox családok külön ünnepe a szlava, a családi védszentünnep, amelyet a legidősebb apa ül meg évente a maga házában családja körében, s ezt öröklük azután a fiú utódok, ha elköltöznek apjuktól, vagy ha az elhalálozik. Nos, ezt a nagyon archaikus szerb vallási ünnepet igyekeztek a vendégségbe meghívott pápa jelenlétében megülni, de templomlátogatás nél-

kül, s a pópát is akkor, otthonukban javadalmazták. A szlavát többre becsülték a karácsonynál és a húsvétnál – a hagyományos ünnepi rendben (étkezésben, ajándékozásban) nemzeti identitásuk nyerhetett így kifejezést –, de még ezt is igen sokan titokban, este tartották.

A pravoszláv templomokról a háttérből az állam viselt gondot a műemléki felügyelőségekre bízva a védelmet.

Az 1990-es évekig egyetlen új templomot vagy szakrális emléket sem emeltek a szerbek a Vajdaságban. Igaz, nemcsak a szerbek. Az itt élő katolikus vagy protestáns magyarok, horvátok, németek, szlovákok sem. A németek kitoloncolásával vagy elvándorlásával szakrális épületeik és kisemlékeik gazdátlanok lettek. A templomok egy részét – ha a település római katolikus lakossága teljesen eltűnt – vagy hagyták összedőlni, vagy az új lakosok apránként hordták szét épületanyagként. Gyakran előfordult, hogy a szabadkai vagy a nagybecskereki római katolikus püspökség eladta a romos templomépületet építkezőknek, míg a maradék templomi felszerelést, kegytárgyakat a szomszédos templomokba, illetve a püspökség székhelyére szállították. Katolikus jeleink a térben fogyatkozni kezdtek. Ugyanez történt köztéri szakrális emlékműveinkkel, keresztjeinkkel, szobrainkkal, kápolnáinkkal, kálváriáinkkal. A bánáti és bácskai gazdag sváb temetőket, több helyen, a szó szoros értelmében felszántották; a fészületeket, képoszlopokat deszakralizálták, kifosztották, megcsonkították. Ha nincs, akkor nem is volt! A kései keresőket elzavarták, az érdeklődőket feljelenítették, a látogatókat zaklatták. Így újabb szakrális jelekkel nem gazdagodott a földrajzi tér, s a meglévők is pusztulni kezdtek, illetve pusztulnak. Napjainkban ez kimondottan érvényes a volt német lakosságú településeken, melyeket most szerbek laknak. Ha maradt kevéske német egy-egy városban, az ő németországi kapcsolataik által a templomot próbálják még karban tartani, amennyire lehet. A szobrokra, kápolnákra már nem futja az érkező támogatásból. Meg a hivatalos műemlékvédelem ezeket már nem is tudta számba venni. Az evangélikus templomok állaga is jelenleg olyan siralmas, hogy évek kérdése, meddig állnak. Híveik száma annyira kevés lett, néhol csak egy-két lélek, hogy már istentiszteletet sem tartanak bennük.

A kelet-európai új idők azonban változást hoztak a valláshoz való viszonyulásban Szerbiában is. A harsányan ébredő szerb nacionalizmusnak meghatározó jellemzője lett a hivalkodó vallástisztelet. Először a belgrádi Szent Száva-templom óriási kupolája emelkedett a főváros fölé, majd a karácsonyi liturgiára érkező akkori államfő, a későbbi hágai vádlott jelenléte óriási bátorságot és lendületet adott a szakrális épületek, leginkább új ortodox templomok építésének. A Vajdaságba az 1990-es években érkezett újfent csak szerbektől jócskán megszorodott görögkeleti felekezetű lakosság bizánci stílusú templomokat épít az addig templom nélküli, vagy más felekezetű templommal rendelkező falvakban, városokban. Az új lakosság a népesség etnikai összetételének ará-

nyát, az új templomok pedig a Monarchia barokk templomainak hagyományos harmóniáját bontják. Hiszen a korábban épült ortodox templomok is a barokk és a rokokó stílusában épültek, ahogy az Közép-Európában mindenütt szokás volt a 18–19. században. Nos, az új szentélyek, bizony erőteljesen jelzik a balkáni származás és a balkáni vallás vajdasági megerősödését. Tudatosan és tervszerűen, sokszor erőszakos módon választják ki a vegyes lakosságú településeken a legfrekvenciáltabb földrajzi pontot az új szentély felépítésére. Mindenkinek szembeötlő ez a tendencia, de nem szemet szűrő. S ez az új térjelölési, azaz térfoglalási törekvés együtt jár a pópák ottani megjelenésével is, ahol eddig hívők és híruk sem volt.

A szlavák jelenleg reneszánszukat élik, s Szent Miklós vagy Szent György napján a fél ország ünnepel, lévén e két szent tisztelete a legelterjedtebb a szerb pravoszláv családoknál. Ilyenkor a fél ország nem is dolgozik, ugyanis minden dolgozónak munkaszüneti nap jár a szlavájára. Családi védszentünnepük felér egy kisebb lakodalommal, s több napig tart. Érdemes megjegyezni, hogy a szlavára csak egyszer kell meghívni a vendéget, akinek a következő évben már hívatlanul is meg kell jelennie, és sohasem üres kézzel. De ez már egy másik előadás anyaga lehetne.

A szakrális tér megjelölése a 18–19. században – amikor vidékeinken még hírből sem ismerték a vallásgyakorlás tiltását a keresztények között –, különböző okok miatt, különféle céllal, erőteljes volt a mai Vajdaság mindhárom régiójában, azaz a Bácskában, a Bánságban és a Szerémségben egyaránt. Feszületek, kutak, képoszlopok, kisebb kápolnák, templomnyi szentélyek épültek közadakozásból vagy egyéni hitbuzgalomból az egész nagytájon, s a szentek tiszteletének tudatosítását fontosnak érezték az emberek. Ezeknek a kisemlékműveknek a sorsa a nagyobb szentélyek, azaz a templomok sorsával volt ugyan azonos, de a kicsiny emlékmű kisebb ráfordítással, odafigyeléssel is megtartható maradt. S néhány jámbor lélek mindenütt akadt, hogy egy-egy csodás esemény emlékére s valamely szentnek a tiszteletére állíttatott emlékművet megőrizze.

Napjainkban pedig a vajdasági Tartományi Műemlékvédő Intézet munkatársai hivatalból kutatják és próbálják védeni a pravoszláv szentkutakat – vodicákat. Mert ezek az épületek sorra víz mellé épültek, ahol a víz természetes forrásból, illetve ásott kútból kerül a felszínre. Jobbára ez utóbbi módon, hiszen a természetes források inkább a szerémségi Fruška gora hegyen találhatóak. Az itteni vizet mindenütt jó víznek, hasznos víznek tudják, úgy is nevezik. Íme négy példa négy délszláv régióból: a nyugat-szerémségi, most horvátországi Dályhegy pravoszláv Mária mennybemenetele szentkútjái, illetve a szlavóniai Vukováron Szent Petka vodicái, a nyugat-szerbiai Mokra Gora környékén lévő, ahol az ismert szentkútnak Dobro vode, azaz Jó Víz a neve, s mellette Keresztelő Szent János megújuló kápolnája igen látogatott; valamint Kelet-Bosznia-ban a Dobrun kolostor Mária mennybemenetele temploma melletti forrás vize is. Ezek a szentkutak ma is állnak s látogatottak.

A vajdasági keresztények között a római katolikusok szentkútjaiból kevesebb van ugyan, de nagyobb tiszteletnek örvendenek, hiszen a nyugat-bácskai Doroszló szentkúti búcsúja Kisasszony-napkor több ezer hívőt is vonz. Tudni kell azonban, hogy korábban a vidéken több katolikus ember élt, mint pravoszláv. A maradék magyar, horvát és német katolikusság hagyományos vallási életének része a zarándoklás, a kegyhelyek felkeresése. A történeti Magyarország feldarabolásával az ott élő embereket elszakították a maguk évszázadok óta tisztelt kegyhelyeitől, például a bácskaiakat a baranyai Máriagyúdtól, vagy a csongrádi Szeged-Alsóvárostól, a bánágiakat az Arad megyei Máriaradnától. Az új geopolitikai tényezők közepette a lakosság kisebb vonzáskörzetű, de ugyancsak régi szent helyeket kezdett tisztelni, s így virágoztatta fel Doroszlót, tette jelentőssé az ottani kápolnát, szentkutat, amelynek korábban a pünkösdi búcsúja volt az ismertebb, de az 1960-as évek óta a pápa is áldását adta a Segítő Szűzanya e kegyhelyének búcsújára. A Vatikán is elfogadta a beállt helyzetet, létrehozta a szabadkai és a nagybecskereki püspökséget, míg a szerémségi hívők a ma Horvátországhoz tartozó djakovói püspök fennhatósága alá tartoznak jelenleg is. A legújabb fejlemények közepette az egykori Szerém megye keleti részén élők elszakadtak a diakóvári központtól, s valószínűleg a belgrádi katolikus érsek lesz a közvetlen egyházi vezetőjük. Az ő kedvelt zarándokhelyük a péterváradai Tekija Havasboldogasszony-kápolna, amelyet a közeli dél-bácskaiak is előszeretettel keresnek fel. A lokális zarándokhelyek így lettek regionális jelentőségűek.

A vajdasági görögkeletiek szent helyei közül a nemzeti identitás és jelenlét szempontjából mindig is nagy szerepe volt a Szerémség északkeleti részén húzódó Fruška gora hegynek. Néhány éve már Sveta Fruška gora névre keresztelte a belgrádi pátriárka. Ezen a hegyen nemcsak szentkutat, hanem régi, középkori kolostorok, monostorok őrzik az említett vallást, s az idők folyamán ezen a hegyen a szerb nép történelméhez kötődő események zajlottak le. Gondoljunk csak a középkori szerb államfő, Lázár kenéz ereklyéinek török kori menekítésére, s azoknak egy ideig a kevéske magyar lakossággal is bíró Vrdnik kolostorában történt őrzésére. Később a mi számunkra is fontos, a törököt a Bácskából végleg kitiltó karlócai béke is e hegy lankáin kötöttetett – helyét ma a Béke Királynőjének kápolnája őrzi. Nos, ezen a területen, igaz, a Száva folyóhoz és inkább Belgrádhhoz közelebb fekvő Obed településen már a 15. században létesített kolostort az Angyali Üdvözlet tiszteletére és szentkutat a főnemes Brankovics családból származó Angelina nővér, a 16. században pedig ő építtette az ugyancsak a szerb fővároshoz közeli, de szerémségi illetőségű Fenek faluban ma is álló Szent Paraszkéva-kolostort, ahol ma is található vodica. A titulus az autokefális szerb ortodox egyház saját szentje. A Brankovics családnak különben a dél-magyarországi területeken voltak hatalmas birtokai, tehát a vallási kegyhelyek létesítése terén is illett elől járnia.

A Fruška gora hegyen 1753-ban 14 pravoszláv kolostort írtak össze, s nem egy mellett vodicát, szentkutat is említ az összeírás, pl. a már említett Fenek kolostoránál, majd ugyancsak a 18. századból van emlék a Velika Remeta-kolostor Szent Dömötör-temploma melletti vodicáról. A hegyen lévő szentkutak egész bokra létezett már a 18. században, s egészen közel egymáshoz. Nemcsak a laikus szakralizmusban, hanem a népi gyógyításban is jelentős volt a szerepük. Felkeresésük jobbra gyalogszerrel történt, ami a meddőségből szabadulni kívánó nők számára szinte kötelező volt. A vodicáknak mindig járt a dinár, azaz illett, illik megköszönni a várható segítséget.

Jelenleg a szerémségi pravoszláv érsekség területén 17 kolostort tartanak számon, s szinte mindegyik felújított, rendezett, de még az idők folyamán elpusztítottak helyét is jelöli egy kereszt vagy egy kisebb kápolna. De vodicák nemcsak a kolostorok mellett jöttek létre, hanem másutt is, mint például Vogányban, ahol a középkori legenda szerint egy forrásba sárkány járt fürödni, s már akkor jó, hasznos víznek hitték az ottanit. Később csodás gyógyulások történtek a forrásnál, míg végül a 19. század közepén kis kápolnát építettek a forrás mellé, s azt Szent Petkának szentelték. Ez a női szent a szerb görögkeleti egyház legtiszteltebb női szentjei közé tartozik, és több szentkútnál is az ő jelenését vélték látni, illetve megálmolni. Szerémségben a napjainkban számon tartott vodicák száma 23. Az említetteken kívül ismertebb még Hopovo, Grgeteg, Berkasovo, Bukovac, Čortanovci, Jazak, Golubinci stb.

A Bácska déli részén több pravoszláv szentkutat találunk, mint a terület többi régiójában, hiszen a lakosság nemzetiségi összetétele ott a szerbeknek kedvezőbb, s a szerbiai hatás is érzékelhetőbb.

A délnyugat-bácskai pravoszlávok egyik jelentős kolostora az egész régiót elnevező Bács várához közeli Bođani, amelyet szemének itteni csodás gyógyulására egy dalmáciai Bogdan nevű szerb kereskedő emeltetett az Istenszüllő tiszteletére, aki kéréő imáját meghallgatta. Az építkezésre engedélyt Korvin Mátyás királytól kapott 1478-ban. Ez a kolostor ma is a legrendezettebbek közé tartozik a Bácskában. Női szerzetesrend lakja, templomát középkori freskók sokasága díszíti.

Bođanihoz közel van Deronje régi szerb település, ahol egy a 19. században épült kis kápolna áll, egy csodatevő szentkút fölött. Ritka eset, de ennek a kápolnának nincs védőszentje, mert valójában a szentkút volt fontosabb. Évente a deronjei pópa egyszer, nagypénteken keresi fel, míg a hívők Deronjéből és Karavukovóból gyakrabban is látogatják. Dél-Bácskában jól ismert még a palánkai szentkút is, mellette korábban csak egy feszület állt, majd kis kápolnát is építettek Szent Trifunnak, a szőlőskertek pravoszláv védőszentjének tiszteletére – hiszen szemben a várossal, a Fruška gora hegy lejtőin gazdag szőlőskertek voltak, vannak, s ez hatott ki a védőszent választására –, de ma már oda is Szent Petka napján (augusztus 8-án) jár leginkább a környék cigány lakossága.

Nyugat-Bácskában a Mosztonga folyó mentén jött létre a szentkutak egész bokra. Ez már felekezeti vegyes lakosságú vidék, s itt katolikus és pravoszláv szentkutak egyaránt találhatók, ahogyan azt Beszédes Valéria részletes tanulmányában meg is írta. A legismertebb közöttük a doroszlói katolikus szentkút, a görögkeletiek közül pedig a bükkszállási Szent Illés próféta temploma melletti vodica, míg a legrégebb a Sztapár falu határában található, ahol is két kápolna áll, s a kisebb mindjárt a törökök kivonulása után épült. Ezek a vodicák szinte mind a zombori körzetben találhatók, kivéve a Baja alattit, amelynek tisztelete és eredete ökumenikus: római katolikus és pravoszláv egyaránt. A Mosztonga menti tanyacsoportok görögkeleti szentkútjai mellett kápolnák is épültek Bilicen, Šaponjén, Rančevo közelében.

A közép-bácskai vidék ismert vodicaí heterogén lakosságú településeken: Szivácon, Kúlán, Pacséron, Verbászon, Szenttamáson, Szilbáson, Turiján található.

Ugyancsak ökumenikus tiszteletű a Szabadka határában található, szépen rendezett ligettel körülvett sándori Bunarić, azaz Szentkút két szentélye, melyeket az itteni hívők kivétel nélkül a pravoszláv Nagyboldogasszony napján, azaz augusztus végén keresnek fel előszeretettel. A Szabadka központú régió leglátogatottabb kegyhelye ez a bunarići, s a szabadkai római katolikus megyés püspök gyakorta tart a katolikus szentélyében szentmisét, míg a pravoszláv kápolnában a szabadkai szerb pápa.

A Tisza mente jelenti a bácskai tömbmagyarság lakhelyét, mégis ezen a vidéken csak pravoszláv szentkutak keletkeztek. Méghozzá itt van, Péterrén, a legismertebb szerb szentkút, a Nagyasszony-kápolna mellett, amelynek népszerűsége minden felekezetről fokozott, ugyanis a vodicát gondozó szerb szerzetes „csodatevő ereje” közismert ma az egész Vajdaságban, s görögkeletiek, római katolikusok, sőt még a vallástalanok is buzgón látogatják, s viszik haza az ottani szenteltvizet betegségek gyógyítására.

A délkeleti Bácskát Sajkásvidéknek nevezi a földrajz. A történelem a második világháború utáni magyarüldözés és pogrom miatt kutatja napjainkban egyre intenzívebben. A néprajztudomány alig tud erről a vidékről, melynek lakossága mindenkor vegyes volt: szerbek, németek, magyarok, románok lakták. A Csúrog, Gospođinci, Đurđevo, Mozsor, Káty, Kovilj, Vilovo, Sajkáslak közelében található pravoszláv vodicák már maguk is megérdemelnék a kutatást, meg az egykor itt élő, de innen a partizánok által elűzött magyar népesség hagyományai is. Ez a vidék a Tisza-torkolat, de róla alig tudunk vajmit. Szép, 18. századi vodicája van Koviljnak, a Szent Petka, archaikus berendezésű kápolna melletti. Titel pedig számtalan katolikus emlékü, hajdan német és magyar lakosságú városka volt, s a magyar Alföld Duna–Tisza-közének legdélibb települése, hajdani híres vásárok egykori színhelye.

A Vajdaság harmadik régiója a Bánság, a Tisza, a Temes, a Szamos folyók vidéke, ahol ugyancsak a déli, a temesközi, azaz a Szerbiához közelebbi része-

ken találunk nem kevés pravoszláv szentkutat. Délen Pancsova város jelentette hajdan a bánági svábok központját, s a várost ma már szinte bekebelezi a közeli Belgrád. Pancsova közelében, ahol a Temes találkozik a Dunával, igen ismert és nagyon gondozott a Vojlovica kolostor, amelyet a hagyomány szerint már 1393-ban megalapított a Lazarević főúri család. Ezt a települést később Hertelendyfalva néven az al-dunai székelyek lakták be, de a kolostor megmaradt a faluban, s mára már a székelymagyarok száma is csupán százakban mérhető. Utoljára az 1980-as években újjították fel a híres kolostort. Nem messze ettől a helytől találjuk Bavanište falut, ahol a Kisboldogasszony tiszteletére emelt szép, a 19. század közepétől itt álló neogótikus stílusú kápolna fedi a szentkutat. Kovilj dél-bánáti faluban is van 19. századi szentkút a Sveta Petka-kápolna mellett. Kovin, azaz Temeskabod ugyancsak dél-bánáti település, melynek pravoszláv vodicája a Szent Prokopiusz-kápolna oltalmában található. Ezen a dél-bánági vidéken található a mai vajdasági Bánágban élő római katolikus magyarok, horvátok, csehek legismertebb kegyhelye, a verseci Szent Kereszt-kápolna, amely az 1720-as évek elején épült a hajdani szabad királyi város, Versec feletti hegyen.

Közép-Bánát, azaz a Nagybecskerek központú vidék pravoszláv vodicákban szintén gazdag. Itt a Szamos mente szentkutai vannak jelen: például Orlova, a Temeshez közel, egy vén körtefa alatt épült Gábrriel főangyal tiszteletére egy kis kápolna s benne a szentkút; Uzdinban a romos Szent Kereszt Felmagasztalása romos kápolnácska őrzi az egykoron látogatottabb szentkút emlékét; Dobricán a templomudvarban van a pravoszláv szentkút; Jarkovac kis faluban két vodica is van, mindkettő mellett kápolna, az egyik Urunk színeváltozását, a másik Mária mennybevitelét tiszteli.

Nagykikinda az észak-bánáti régiónak a központja, a történelem folyamán is nevezetes szerb város volt. Észak-Bánát legismertebb szerb szentkútja is itt található. A város melletti domb oldalába épített Ognjena Marija, azaz Marina-kápolnában található a gyakorta látogatott csodatevő vizet adó forrás. A keleti határszélen fekszik Mokrin (Homokrév) falu, s annak határában, egy akácerdő rejtekében áll a 19. század végén a domboldalba vájt kápolnácska egy csodakút mellett. A Nagyasszony tiszteletére szentelt kápolna szinte a veremkápolnák jellegzetességeit viseli magán, s a két világháború között népszerű szentkutat ma már alig látogatják. A Tiszához közel fekszik Szanád település, melynek lakossága vegyes, jobbra szerb, de magyarok is élnek itt. Szentkútján a pravoszláv hívek ájtatoskodnak. Ezen a vidéken a római katolikusok Nagyboldogasszony napján Töröktopolyára zarándokolnak, ahol a templomi Mária-jelenés nem túl régi keletű, de a vidék híveit immár jócskán vonzza ez a kegyhely.

A pravoszláv vodicák gyakori védőszentjei az Istenszülő-Bogorodica, Szent Petka, Ognjena Marija, Szent Illés, Szent Kozma és Damján, Szent Trifun, Szent János, a Szent Kereszt, Mihály és Gábrriel arkangyal, Szent Paraszkeva, Szent Prokopiusz, Szent Panteleon stb.

Beszámolómban nem tudtam felsorolni az összes vajdasági pravoszláv szentkutatót. Feltérképezésük, kutatásuk folyamatos munkája a Tartományi Műemlékvédő Intézetnek, s minden bizonnyal szép eredményekkel jár majd ez a nagy vállalkozás, amely jelenleg 112 pravoszláv vodica-szentkút történetéről rendelkezik bizonyos ismerettel. Ugyanis az Intézet már bizonyított, s a *Vajdasági barokk* című vándor-fotókiállításával eredményes figyelemfelkeltő és értékmentő munkát végzett. Csak a más felekezetű szakrális kisémlékek dokumentálása is elvárható lenne a soknemzetiségű Vajdaságban. Igaz, erre is vannak már ígéretes próbálkozások, mint amilyen a szabadkai kisémlékek szerb nyelvű regisztere Svetislav Rajšić tollából (RAJŠIĆ 2001), vagy pedig a szabadkai járás kisémlékeit számba vevő Csúszó Dezső-féle, most megjelenő kiadványsorozat a szabadkai Életjel kiadásában (CSÚSZÓ 2003, 2004), illetve e sorok írójának kiadványa szülőfaluja szakrális kisémlékeiről (SILLING 2001).

Nagyon fontosnak tartom az egykor német lakosságú településeken megmaradt szakrális kisémlékek felkutatását, dokumentálását, s ha lehetséges volna, megmentését. A Vajdaság kulturális arculata, történelmi emlékezete elképzelhetetlen az ő hagyatékuk megkerülésével.

Az új szakrális épületek, építmények megjelenését is figyelemmel kellene kísérnie tudományunknak, hiszen nemcsak eltűnő, de újonnan jelentkező jelei is vannak a térségünknek, amelyek az új idők próbálkozásait, sokszor egyoldalú igyekezetét dokumentálhatják.

IRODALOM

BESZÉDES Valéria

- 1993 Szentkutak a Mosztonga mentén. Hét nép kegyhelyei Nyugat-Bácskában. *Életjel*, XXIII. évf., 11–12. sz., 530–540.

CSERVENÁK Pál–NAGY Tibor

- 2002 A topolyai szobrok és emléktáblák – múltjuk és jelenük. *Topolyai Füzetek*, 2002/2. Topolya

CSÚSZÓ Dezső

- 2003 Könyörgésünk színhelyei I. Közkeresztek Szabadkán. Szabadka
2004 Könyörgésünk színhelyei II. Közkeresztek a szabadkai határban, Szabadka

ĐEKIĆ, Mirjana

- 2000 Vodice u Vojvodini. Draganić, Beograd

MAŠIĆ, Boris

- 1998 Kratka istorija apatinske crkve i grada Apatina. Apatin

RAJŠIĆ, Svetislav

- 2001 Subotički hrišćanski verski spomenici. Veternik

SILLING István

- 2001 Megszentelt jeleink. A 250 éves Kupuszina szabadtéri vallási emlékei. Kupuszina
2002 Vallási néphagyomány. Írások a vajdasági népi vallásosság köréből. Újvidék
2003 Adorján vallási életének sajátosságai. In: Papp György szerk.: Adryantól Adorjánig. Szociográfiai műhelytanulmányok. Tóthfalva